

A „NEHÉZ ESETEKNÉL” A BÍRÓ ERKÖLCSI FELFOGÁSA JUT SZEREPHEZ

SÓLYOM LÁSZLÓVAL, AZ ALKOTMÁNYBÍRÓSÁG ELNÖKÉVEL
TÓTH GÁBOR ATTILA BESZÉLGET

Elnök úr, lapunk tanulmányt közöl Ronald Dworkintól, aki szerint az alkotmány nem pusztán alapjogok katalógusa, hanem morális elvek chartája, amelyet koherens rendszerként kell értelmezni. Ehhez hasonlóan – alkotmánybíróági döntésekben, nyilatkozatokban, publikációkban – ön is gyakran említi az alkotmányt mint „zárt rendszert,” az „ítéletek koherens rendszeréről” beszél, az alkotmány „értéktartalmát” említi. Magáénak vallja-e a dworkini alkotmányfilozófiát?

Az Alkotmánybíróság legfőbb célkitűzése valóban az volt, hogy az Alkotmányt koherens rendszerré fejlessze, s ehhez kell egy alapelvnek lennie, ami a koherenciát biztosítja. Kérdéses, hogy ez valóban erkölcsi elv-e. Az Alkotmánybíróság soha nem mondta ki, hogy az alaptörvény valamilyen erkölcsi értékrendjét feltételezi. Kifejezetten nem akartuk a német mintát követni, amely – különösen a 60-as évek közepéig – általában az alkotmány értékrendjéről és természetjogias háttéréről beszélt. Ezt nem tudtuk volna igazolni az Alkotmányból, sőt annak történeti értelmezéséből, mai szövegének keletkezéséből sem. Mindig azt hangsúlyoztuk, hogy az Alkotmány – különösképpen az 1990-es módosítás óta, amely minden ideológiai utalást kiirtott –, semleges jogi szöveg. Ugyanakkor teljesen világos, hogy az emberi jogok erkölcsi kategóriák jogi megfogalmazásai. Az Alkotmánybíróság a „morális tartalmat” és a „morális olvasatot” – hogy Dworkin szavait használjam – az egyes alapjogoknál külön-külön, az illető alapjog sajátosságának megfelelően bontotta ki. Így nem kellett olyan szintű általánosságokra hivatkozni, mint az „Alkotmány értékrendje”, egyúttal a morális eszmék is instrumentalizálva lettek. Tehát az egyes morális jogokat átírtuk alkotmányjogi terminológiára, s ennek folytán az Alkotmánybíróság is alappal hivatkozott arra, hogy nem morális, hanem jogi princípiumok alapján ítélezkedik. Ugyanakkor néhány ítéletben kénytelenek voltunk „kibeszélni” ebből a fogalmi keretből. Például amikor olyan alapkategóriáról volt szó, mint az emberi méltóság, amit nagyon nehéz jogilag megfogni. Az Alkotmánybíróság az élethez és az emberi méltósághoz való jogot összekapcsolta, és kiemelte az

egy-egy alkotmányos jogok közül: az élet és a méltóság mint az emberi státusz meghatározója sérthetetlen. Ennek egyértelmű erkölcsi irányulása volt. Az ezzel kapcsolatos párhuzamos véleményekben látható, hogy több bíró kifejezetten morális álláspontot képvisel. Az egyik párhuzamos vélemény szinte a pápai enciklikát idézte.

Emellett egy másik fajta morális olvasata is van a mi koherens rendszerünknek, amely nem filozófiai szinten, hanem – mondjuk így – a praktikus filozófia szintjén morális állásfoglalást tükröz a rendszerváltás természetével kapcsolatban. Ez egészen más, mint a Dworkin által használt nagyon általános és ilyen szempontból semleges morális tartalom. Hadd utaljak a kárpótlási döntéseinkben használt római jogi terminus technicusra, a *novációra*. Ezzel a fogalommal az Alkotmánybíróság azt kívánta szimbolizálni, hogyan viszonyul a rendszerváltáshoz. Azt, hogy nem vagyunk visszatekintőek, helyreállítóak, hanem azt mondjuk, hogy innen kezdve csak előre tudunk menekülni. De ilyen volt a jogállami forradalom koncepciója is, amely arra utalt, hogy nem követjük el azokat a morális hibákat, amelyeket a forradalomban a szent célokra hivatkozva el szoktak követni, mindjárt felmentést is adva maguknak, hanem megpróbáljuk jogi keretek között, az emberi jogokat betartva véghez vinni ezt a folyamatot.

No most, hogy a dworkini felfogást vallom-e? Végül is az alkotmánybíró nem azért van, hogy filozófiai tanokat valósítson meg. Értelmiségi kommentátorok sokszor szinte számon kérik, hogy az Alkotmánybíró miért nem ezt vagy azt a tant követi. Az alkotmánybíró, ha előtte professzor volt, valóban úgy kezdi a működését, hogy egy elméleti iskolát megpróbál átültetni a gyakorlatba. Am lassan *beérik, és bírósá válik*, aki nem a bíróságot akarja elméletek szolgálatába állítani, hanem tudását a bíraskodásába. Ezzel személyiségét és elveit nem adja fel, inkább gazdagítja. A bíraskodás akkor sikeres, ha az elvi alapokkal a rengeteg egyéb szempontot úgy tudja összhangba hozni, hogy annak eredményeként az Alkotmány érvényre jut.

De azért van, amit Dworkintól vett át.

Persze, nem is keveset. A pozitív diszkrimináció-ra vonatkozó legelső ítéletek szinte szövegszerűen követik az érvelését, amely szerint végső soron olyan eredményt kell kihozni, ami társadalmi hasznosságát tekintve megteremti az egyenlőséget, de eszközként közben egyenlőtlenséggel jár. Az *affirmative action* filozófiája ez. Emellett pontosan a morális rendszer kérdésében, vagyis, hogy mennyire autonóm a bíróság olyankor, amikor határesethez jut, *Dworkin* megerősítést adott. Szerinte az alkotmány semleges olvasatán belül sokféle értelmezés lehetséges, de amint az ember egy „nehéz esetenél” eljut a határvonalhoz, ott a *bíró erkölcsi felfogásának* és olvasatának van szerepe. De szeretném hangsúlyozni, hogy *Dworkin* nem az egyetlen „atyá”. Legalább ennyire hatott rám a német alkotmánybírói gyakorlat is. Nem lenne jó, ha az alkotmánybírók valakinek az iskoláját követné. Nem is lehetne, hiszen aligha valószínű, hogy kilenc ember egy iskolából jöjjön.

Válaszából némi ellentmondást érzek ki. Hivatkozott az egyik korai döntésükre, ahol a formális jogbiztonságot helyezték előtérbe a szubjektív igazságossággal szemben. Ezt a felfogást egy publikációjában mérsékelt alkotmánypozitívizmusnak nevezte. Ugyanakkor elismeri, hogy az emberi jogok morális értéktartalommal bírnak, és ezt kell – ahogy ön fogalmazott – jogi érveléssé átformálni. Sok szerző egyenesen arról ír, hogy a modern alkotmánybíráskodás természetjogi jellegű. Egyrészt transzcendens, morális normákat csempész be a pozitív jogba, másrészt az Alkotmány mint felsőbbrendű törvény jelenik meg a jogrendszerben. Nincs ellentmondás a pozitívista hivatkozások és a természetjogiasság között?

Ez magától értetődő feszültség, amit nem is lehet elkerülni. Nincs olyan alkotmánybíró, amely ne szenvedne emiatt állandóan. A rendszerváltás körülményei között az Alkotmánybírósnak a jogállamiság megszilárdítása érdekében alapvető érdeke volt, hogy az *Alkotmány pozitívista felfogását* erősítse. Abban az időben számtalan igazságalapú követelés jelent meg a politikában. Arra hivatkoztak, hogy a múlttal szemben igazságot kell tenni, az anyagi veszteséget és az erkölcsi sérelmeket orvosolni kell. Sok olyan érvnek volt része az igazságosság, amely félre akarta tenni az Alkotmányt. Ez volt az alapvető konfliktusunk az első parlamenti ciklus alatt. Az akkori kormánypártokon belül is erőteljesen képviselt nézet szerint a rendszerváltás felmentést ad az Alkotmány alapvető garanciáinak betartása alól, hiszen a nem

jogállami rezsim alatt történtek megítélésére nem lehet a jogállami mércét alkalmazni. E felfogás színvonalas képviselője megjelent német és cseh alkotmánybírói döntésekben is. Mi viszont azt mondtuk, hogy a magyar rendszerváltás eleve másfajta volt, mint a keletnémet, és megint más, mint a náciizmus bukása. De ezzel egyáltalán nem állítottuk, hogy a múlt rendszert jogállaminak, vagy félig-meddig jogállaminak tartanánk. Sőt, 1994-ben a III/III-as ítéletben az Alkotmánybírósnak már arra kellett figyelmeztetnie, hogy igenis forradalmi volt a változás, ezért teljesen rendjén való, hogy egy jogállamban a múlt rendszer besúgóí nem maradhatnak rejtve. Fontosnak tartottuk és tartjuk ennek az erkölcsi különbségnek a hangsúlyozását. Azonban nálunk a rendszerváltás folyamatosan ment végbe a legalitás alapján, aminek a sajátosságaival számoltunk. A „forradalmi jogtudatra” vagy szalonképesebb természetjogi testvéreire hivatkozás tönkretette volna az alkotmánybíráskodást és tönkretette volna a jogállamiságot. Pontosan az átmenet módja miatt az volt az egyetlen, valóban diszkontinuus különbség a múlt rendszerrel szemben, hogy az Alkotmány mint pozitív jog mindennek keretet szab, és nem lehet – nyíltan vagy erkölcsi mezben megjelenő – politikai célokat az Alkotmány ellenében érvényesíteni. Ezekkel a törekvésekkel szemben pozitívista fegyverzetben védekeztünk. Viszont amikor az egyes jogokat kezdtük el kibontani, akkor persze már *teret adhattunk a morális tartalomnak*. De teljesen igaza van, ez a dolog természetével járó állandó feszültség. Ahol alapvető bíráskodás folyik, ott a pozitívizmus soha nem igazi, hanem mindig *értelmezett pozitívizmus*, ahol az értelmezésben szükségképpen sok morális elem bukkan elő.

Dworkin szerint az alkotmány morális szemléletét képviselhetik konzervatív és liberális bírák is. Ugyanakkor úgy tűnik, hogy az alkotmányosság morális elvei, amelyek az egyes alapvető jogok mögött meghúzódhatnak, mégiscsak a klasszikus liberalizmus alapelveire épülnek.

Nyomon követhető, milyen eszmei áramlatok hatására alakultak a nemzetközi emberi jogi egyezményekben rögzített és az alkotmányokban szintén meglévő szabályok. Itt a liberalizmusnak nyilván alapvető szerepe volt. Azonban a bírók liberális-konzervatív megkülönböztetését nagyon szerencsétlennek tartom, és szerintem nem is alkalmazható. A régóta esedékes új alkotmánybíró választása körüli

vitákban felvetődött, hogy kinek milyen értékrendje van. Még ha a politikusok képesek is lennének tisztázott fogalomhasználatra, a bírák ilyen minősítése azért is kudarcot vallana, mert ítéletről ítéletre változania kellene. Én ugyan következetesnek érzem a szabadságjogokat támogató irányvonalamat, de nem írnám le ezekkel a kategóriákkal.

Jó, ne minősítsük a bírókat konzervatívnak vagy liberálisnak. Mégis elvárható lenne, hogy – ítéleteik és érvelésük alapján – kiderüljön alkotmányfilozófiájuk, alkotmányos ars poeticájuk. Az amerikai legfelsőbb bíróról ezt többé-kevésbé tudni lehet, szemben a magyar alkotmánybírák többségével.

Más alkotmánybírásról sem lehet tudni. Kivéve Amerikát, ahol egyrészt folyamatosan elemzik az ítélezést és címkézik a bírókat, másrészt pedig ez már a kinevezésnél alapvető szempont, az egyensúlyozás érdekében. A magyar Alkotmánybíróság mindenestre követte a *common law* bíráskodást azzal, hogy megszemélyesítette a döntéseket. Ez nem következik a törvényből, és például Amerikával ellentétben Európában az alkotmánybíróságokon nem szokták megnevezni az ítéletek szerzőjét – legfeljebb azt, hogy mely bírók „működtek közre az ítélethozatalban”. Más kérdés, hogy – például a németeknél – az irodalom tudni szokta, ki volt a referens. Több oka is volt, hogy megpróbáltam személyhez kötni a döntések kidolgozását. Egyrészt a mintakövetés: nálunk is jelenjék meg, hogy ki mit képvisel. Ez annál is inkább méltányos, mert a különvélemény – amit a többség nem fogadott el, s ami ugyan lehet „vitézi tett”, de nem mindig az – szükségképpen névvel jelenik meg. Másrészt a bírókat ösztönzi, szakmai kihívást jelent számukra, ha nem „tűnnek el” a testület mögött. Sokáig harcoltam azért is, hogy ha valaki nemmel szavaz, köteles legyen különvéleményt írni. Végül nem tudtam elérni, a bíróság rendre leszavazott. Az előadók feltüntetésével nyomon követhetőek a szakmai és stílusvonalak, felfogásbeli változások. De ehhez gondos és az egyes ítéleteken túlmenő elemzés kell. Azok a próbálkozások, amelyek eddig – akár tudományos igényvel fellépve, akár publicisztikában – különböző csoportokba sorolták a bírókat, mindig teljesen alaptalannak tűntek számunkra.

Sokan mondják, hogy ne az elitista Alkotmánybíróság hozza meg a végső döntést a „nehéz ügyekben”, inkább a legitim törvényhozásra kellene bízni az egyéni jogokat érintő kérdések elbírálását, mert abban az esetben demokratikus viták alapján születnének meg a döntések. Ön hogyan látja alkotmánybíráskodás és demokrácia viszonyát?

Egy amerikai professzor mondása szerint náluk mindenki azon töri a fejét, miként illik az alkotmánybíráskodás a többségi demokráciába, ugyanakkor Európában ezen senki nem ütközik meg. Nem egészen így van. Európában valóban nemigen hegyezik ki erre az alkotmánybíráskodással foglalkozó elméleteket, de a gyakorlatban a konfliktus a parlamenttel érezhető, és állandó feszültséget tart fenn a két testület között. Nyilván lényegesek a történelmi körülmények. Amerikában az alkotmánybíráskodás eredetileg nem volt a rendszer része. Kicsit később, de mégiscsak saját magáról mondta ki *Marshall* főbíró, hogy joga van elbírálni a törvények alkotmányosságát. Európában viszont az alkotmánybíróságok felállítása a diktatúrára adott válasz volt, és annak beismerése, hogy az alapjogokat a többség döntésével szemben is védelmezni kell. Ezt nevezem én *forradalmi legitimációnak*. Azaz nálunk eleve része volt az új rendszernek, hogy az Alkotmánybíróság ellenőrzi a parlamentet. Ez megkönnyíti a helyzetünket. De a szerepfelfogás teljesen szubjektív: magán az alkotmánybíróságon múlik, és az adott ország demokratikus hagyományain. Tudniillik az alkotmánybíróság léte önmagában, amint látom, már semmit nem jelent. Üzbegisztántól Fehéroroszorszáig, Montenegrótól Albániáig és Ciprusig mindenhol van alkotmánybíróság. Formális státusza szerint mindenütt független, tagjait választják, még a pénzügyi függetlenséget is sokkal inkább megkapják az új alkotmánybíróságok, mint a régiek. Tehát az írott jog alapján minden nagyon szép. Ám a tényleges függetlenséget minden bíróságnak saját magának kell kiharcolnia. Emlékeztetőül: így volt ez Németországban is. Az 50-es években – erre ma nem szeret senki emlékezni – a kormány egy híres államjogász professzort bízott meg azzal, indokolja meg, hogy az alkotmánybíróság csak egy a pénzügyi, szociális, polgári, büntető és más felsőbbbíróságok között. Ezzel szemben fogalmazta meg az alkotmánybíróság a saját *Statusdenkschriftjét*, amelyben meghatározta „alkotmányos szerv” mivoltát, amely nem része a bírói hatalomnak, s nemcsak afölött áll, hanem az államhatalom összes szervét ellenőrzi alkotmányossági szempontból. Számos hatáskör, ami ma már magától értetődő, a 60-as években került be az ottani alkotmánybírási törvénybe. Tehát hosszú harc eredményeként alakult ki az a modell, amit mi átvettünk. Ennek sok részlete – utálat és akadályozás – ma már anekdoták tárgya. Én is tudnék mit mesélni, ha éppen most – amikor a parlament és a pártok az alkotmánybíráskodás folyamatosságának megszakadását immár alig elkerülhetővé tették –, nem lenne olyan tragikusan komoly a helyzet, amilyenre eddig valóban csak Fehéroroszországban, Kazahsztánban, és az orosz hatalmi harcok

tetőpontján volt példa. Stabil demokráciában, ahogy magunkat beállítjuk, még soha. És itt egy olyan alkotmánybírósg tönkretétele forog kockán, amely elismerten és befogadottan nyugat-európai szinten volt: a magyar Alkotmánybírósgnak sikerült függetlenségét is, befolyását is maximálisan kialakítania. Konferenciákon az orosz kollégák nyíltan mondják – és látják, hogy nem aggályos a számukra –, hogy ők nagyon sok kérdésben nem hoznak ítéletet, hanem elintézik *Jelcinnel*, a kormánnyal, vagy a dumával. Ez egészen elképesztő. Az egyik közép-európai – ráadásul az én szememben jónak számító – alkotmánybírósg elnöke mondta, nem ért engem, hogy nem tartok kapcsolatot a miniszterelnökkel. Ő tart, mert gördülékennyé teszi a munkát. Megjegyzem, ilyen igényeket a jelen ciklusban többször is el kellett háritanom. Szerintem, ahol suba alatt egyeztetnek, tanácsot adnak, ott nincs alkotmánybírósg, akármilyen nagy székházuk van. Csak az tekinthető valódi alkotmánybírósgnak, amelyik kivívja függetlenségét, és kizárólag jogi alapon működik, a politikai szempontokat kizárja munkájából.

Mi elejétől fogva elvágunk minden szálát a többi hatalmi ágától, aminek persze megvannak a hátulütői. De bármilyen koordináció eleve lehetetlen, mivel mi indítványok alapján dolgozunk, amelyek nincsenek tekintettel kormányzati tervekre és ütemezésre. Már az első évben nyilvánvalóvá vált ez: 1990-ben egy falusi bácsit kiköltöztettek életveszélyessé vált házából, a szükséglakást viszont nem fogadta el. Az önkormányzati határozatot nem tudta bíróság előtt megtámadni, így hát hozzánk fordult, mi pedig kimondtuk, hogy három hónapon belül föl kell állítani a közigazgatási bíróságokat. A parlamentnek is ez volt a szándéka – hiszen az Alkotmány kötelezte a közigazgatási határozatok bírói felülvizsgálatára –, de mondjuk tíz év múlva, amikor lenne rá pénz, épület és bíró. Az efféle koordinálatlanság kapcsán jelent meg először a gyakorlatban az amerikai elvi dilemma az alkotmánybíráskodás helyéről. Különösen kiélezték a helyzetet a szociális ellátó rendszer reformját célzó próbálkozások, amelyek kapcsán a kormány a világon példátlan módon nyilatkozatban kifogásolta, hogy „beszűkítjük a mozgásterét”. Nem az Alkotmány, hanem mi... *A ténylegesen fennálló elvi konfliktus a demokrácia szerkezetéről nálunk érzelmi és presztízs-kérdésként tör felszínre, másrészt pedig teljességgel ellenőrizhetetlen „költségbeverés”-argumentációként.* Kíváncsi vagyok, ha a kórházi ágyszám csökkentése is, amiből egy fillér megtakarítás sem származott, fennakadt volna az Alkotmánybírósgon, most is mi lennénk-e a bűnbak „a költségvetést ért hatalmas veszteségért”? De visszatérve a népszuverenitás közvetlen gyakorlóival való ellentétre: a konfliktus számomra úgy jelenik meg, mint *a pragma-*

tikus hatalmi gondolkodás és az elvi értékre támaszkodó döntések kibékíthetlensége.

Dworkinnal egyetértek abban, hogy az alkotmánybírósg a többségi demokrácia korrekciója. Az a megállapítása viszont, hogy demokrácia az, ahol mindenkit egyenlő méltóságúnak tekintenek, ugyan semlegesíti a többségi érvet, de nem elégséges, mert egy kitűnő despota is egyenlő méltóságúként kezelhet mindenkit, és jóságosan uralkodhat mindenki örömeire. Ezzel együtt én is azt gondolom, hogy *az alkotmánybíráskodás a többségi uralom ellensúlya.* Ezért hangsúlyoztuk elejétől fogva, hogy elismerjük magunk fölött az Alkotmányt mint abszolút mércét, amelynek megalkotása a parlament kezében van. Ez egyfajta önmérséklet és tudomásul vétele annak, hogy nem a parlament fölött állunk, hanem az alkotmányos rendszer része vagyunk. Az Alkotmánybírósg többsége nem tart igényt az alkotmánymódosítások alkotmányosságának vizsgálatára, pedig azt elvileg meg lehetne indokolni. Persze nem pozitivistá módon: nálunk az Alkotmányon belül nincsenek kiemelt, úgynevezett „örökre szóló szabályok”, mint Németországban, amelyekhez mérhetnénk a módosítást. Elfogadhatatlan alkotmánymódosítás esetén a morális kritika marad: az ember lemond.

Az említett példából is látszik, hogy a körülményektől függően sokféleképpen működhet az alkotmánybírósg. Milyen méreletet vonna meg a magyar alkotmánybíráskodás első hét esztendejéről?

N yilván abból kell kiindulnunk, hogy ez a bíróság a rendszerváltozás terméke. Nem tekinthetünk el rengeteg szubjektív körülménytől sem. Nagy tanulsága életem eme szakaszának, hogy mennyi minden múlik véletleneken, szubjektív konstellációkon, szerencsés megértéseken vagy meg nem értéseken, műveltségi készleteken. Sok szerencséje volt ennek a bíróságnak. Szerencséje volt az, hogy a rendszerváltás legkorábban létrehozott szerve lett. Rögtön az Alkotmány módosítása után, de még a szabad választások előtt működésbe kezdett, és megmutatta erejét. A szűken vett rendszerváltást keresztülvitte a formálisan legitim Alkotmánytól a legitimáló választásig, és közben megmutatta, hogy az Alkotmány kereteket jelent a politikának, hogy a hatalom korlátozott. Szerencsésen alakult a bíróság személyi összetétele is. A tudósi attitűd javára vált az Alkotmánybírósgnak, ráadásul sok civilista került be, ami e jogág dogmatikai igényességét hozta a bíráskodásba. Olyan kollégák lettek bírák, akik jártasak voltak a jogösszehasonlításban, idegen nyelvekben. Látom más alkotmánybírósgoknál, ahol volt politikusok, hivatalnokok és még ki tudja kicsodák kerültek össze,

mennyire nem képesek a miénkhez hasonló igénnyel föllépní. Szerencséje volt az Alkotmánybíróságnak az is, hogy eleve az európai sztenderdek meghonosításának programjával indult, s kezdettől nemzetközi kooperációba illeszkedett. Ez sokszor legitimált is minket, hiszen az első években állandó vád volt, hogy honnan vettük, amit mondunk, mert az Alkotmányban nincs benne. Nyilvánvalóan egy tómondatból sok minden kiolvasható, de mi hivatkoztunk az európai gyakorlatra. Előnyös volt számunkra, hogy az akkori miniszterelnök alkotmányos elkötelezettségű személyiség volt. A legszebb megemlékezést Szabad György mondta Antall Józsefről, e három szóval: „alkotmányos ember volt”. Ő belátta, hogy a legkellemtlenebb, politikai törekvéseivel ellentétes döntéseinket is el kell fogadnia, mert itt az alkotmányosság készül, hosszú távra, s ez a valódi különbség a korábbi rendszerrel szemben, ami nem volt alkotmányos. Az ebben való egyetértés a tényleges hatalom birtokosa és az Alkotmánybíróság között az egész rendszerváltás jellege szempontjából döntő volt. Emellett az ellenzék, elsősorban az SZDSZ – szintén nagy szerencsénkre – tovább folytatta az Amerikában szokásos beszédmódot, a *right-speech*-et, amivel a politikai vitákat alkotmányossági, alapjogi problémaként tematizálta. Állandóan felszínen tartották az alkotmányosság követelményét, folyamatosan adták a labdákat az Alkotmánybíróságnak, lehetőséget biztosítva arra, hogy kibontsuk az alkotmányos normák tartalmát. Erre a polgároktól érkezett indítványok tömege is kitűnő szolgálatot tett. A bőségesen ömlő beadványok alapján saját magunknak tehattunk fel alkotmányossági kérdéseket, amelyeket azután megválasztunk. Minél hamarabb föl akartuk építeni ezt a rendszert, hiszen bizonytalan volt a politikai helyzet és az alkotmányosság jövője. *Mindenképpen ki akartuk használni a történelmi lehetőséget a jogállam megszilárdítására, hogy aztán tovább élhessen.* A sietségnek megvan a visszája is, születtek elkapkodott, illetve túl általános döntések. Ugyanakkor a mérleget tekintve nagyon jó, hogy az első öt-hat évben meghoztuk az alapítéleteket. Mivel nem voltak előzmények, szinte minden eset *hard case*-nek minősült. Most viszont már szaporodhatnak a rutinmegoldások, mert van mérce hozzá. Amit a bíróság hat év alatt lefektetett, máshol 30 év alatt, fokozatosan érték el. A kilencezer oldalnyi határozataink precedensei már beépültek a magyar alkotmányos valóságba. Akárhányszor ülnek majd a bírói székünkben, úgy dolgozhatnak, mintha egy régi jogállamban lennének.

Mit szól azon véleményekhez, amelyek szerint a magyar Alkotmánybíróság Sólyom-bíróság? Az adarvédelem alapelveit először ön fogalmazta meg egy különvéleményben, s ezen ekvek később az Alkotmánybí-

róság egészének álláspontjává váltak. Az emberi méltósághoz való jogot először egy ön által jegyzett döntés minősítette a személyek autonómiáját biztosító jognak. Az élethez való jogról párhuzamos véleményt írt a halálbüntetés kapcsán, majd ezt az értelmezést az abortusz-határozatban az egész testület elfogadta. A véleményszabadságról hozott jelentősebb döntéseket is ön fogalmazta. A sort még lehetne folytatni.

Övnek attól, hogy bevezessük az amerikai szokást, ahol volt „Warren Court”, most pedig „Rehnquist Court”-ról beszélnek. Nálunk nincs „Sólyom Court”. Ez nagyon rosszul hangzik Európában, és a kollégákkal szemben sem fair. A kérdésnek azonban több rétege van. Először is el kell választani az elnöki és az ítélkező bírói működést. Ami az elsőt illeti, nyilván különleges szerepet rótt az elnökre, hogy a semmiből kellett felépíteni egy új és ismeretlen, ugyanakkor alapvető intézményt. Nekem volt elképzelésem arról, milyen legyen az Alkotmánybíróság jellege – kezdve a külső megjelenéstől a kiadványokig, a más szervekkel való kapcsolatok stílusától a bíróság külföldi elismertetéséig, a tárgyalások és ítéletek hangütésétől a munkatempóig. Vállalom, hogy ezt keményen keresztülvittem, kezdve a bíróság fizikai letelepítésén egy jó budai címen, a szellemi letelepítésig. Utólag enyhítheti majd a képet, hogy ránk is találó lehet a német vicc: „El lehetne-e hagyni a piros sapkát a német alkotmánybírák hivatali öltözkésközl? – Nem, mert Karlsruhe egy *Gesamtkunstwerk*.”

Minimálisra korlátoztam viszont az elnöki jogosítványokat az ítélkezés vonatkozásában. Lemondtam arról a jogomról, hogy szavazategyenlőség esetén elnöki szavazatom döntse el az ügyet, ilyenkor inkább elnapoltam a döntést. Nemcsak magamra szignáltam az érdekes ügyeket, igyekeztem a „nehéz eseteket” szétosztani. Több eljárásban, ahol végül is szerepel a nevem, nem én voltam az előadó, hanem később csatlakoztam társelőadóként. Ezeket azért is mondom, mert az Igazságügyi Minisztériumban készült egy olyan törvénytervezet, amely szerint az Alkotmánybíróság jelenlegi elnökét nem lehet újra elnökké választani. Ez kodifikációtechnikai képtelenség, de *elvétként* gyöngyszem. Az alkotmányozó bizottságban is hosszan tanácskoztak olyan megoldásokon, amelyek megakadályozták, hogy „az elnök rátelepedjen a testületre”. Én úgy érzem, hogy a kollegialitást nagyon is tiszteletben tartottam. Ha pedig egyes pártoknak az ítéletek nem tetszettek, azon sem az elnöki jogok korlátozásával, sem az újraválasztás lehetetlenné tételével nem tudnak segíteni.

Ezzel érnék a másik kérdéshez: a bírói működéshez. A bíraskodásban ugyanis mindenkinek egyformán megvan a lehetősége arra, hogy meghatározót al-

kosson. A kijelölt előadó által elkészített tervezethez mindenki írásban is hozzászólhat, érvei folytán társelőadóvá, vagy – ha az eredeti tervezettel szemben ő kap többségi támogatást –, előadóvá válhat. Így tehát az ítéleteken nem elnökként hagytam nyomot.

Mégis érdekes, hogy a nyolcvanas években írt személyiségi jogi és adatvédelmi publikációi visszaköszönnek a határozatok szövegében.

Nemcsak az én korábbi publikációim köszönnek vissza, hanem a többi alkotmánybíróé is. Mindenki magával hozta személyiségét és tudományos múltját, ami kifejeződik az egyes ítéletekben. Korábban számos olyan témával foglalkoztam, ami ezen a poszton különös jelentőséget nyert, például a személyiségi jogokkal, vagy bizonyos pozíciók tulajdoni védelmével kapcsolatban. De említhetem a környezetvédelmi populáris akciót is. Nyilván rajta van a kezem nyoma az ítéleteinken, mint ahogy másoké is. Én különösen fontosnak tartottam az egyes jogok kapcsán a dogmatikai kifejtést, s ezért sok ítélet szinte az *Alkotmány kommentárjaként* hat. Az említett történelmi körülmények, az alapok mielőbbi lefektetése, megfelelő anyag hátrahagyása az utódoknak, továbbá, hogy az elmélet egyáltalán nem sietett ezzel foglalkozni, kielégítően magyarázza ezt a törekvésemet. Hangsúlyozom azonban: az alkotmánybíráskodás kollektív műfaj. Ahogy nekem nem egy olyan mondatom vagy félmondatom szerepel a más neve alatt kijött határozatban, amely lényegesen elfordította az ítéletet az eredeti hangsúlyoktól, ugyanúgy az általam jegyzett határozatok is tartalmazzák a többi bíró lényegét érintő észrevételeit, amelyeket a vita közben elfogadtam.

Az első években azt hallhattuk, hogy az Alkotmánybíróság államszervezeti kérdésekben önkorlátozó gyakorlatot folytat, viszont alapjogi kérdésekben fekvőként aktivista. Ezzel szemben egy közelmúltbeli interjúban már az aktivizmust ellensúlyozó önmérséklétről beszélt. Lát-e változást a kezdeti alapjogi aktivizmushoz képest?

Én inkább *beérésről, a bírói szerep megértéséről* beszélnék. Néhány bíráló szemében ez a változás visszavonulásnak tűnik. Látni kell azonban, hogy az első négy-öt évben sokkal nagyobb tere volt sarkalatos elvi tételek lefektetésének, hiszen akkor a semmiből kellett megteremteni az alapjogok tartalmát, és gyakorlatilag nekünk kellett fölépíteni az Alkotmányt. Talán két éve érzem úgy, hogy megcsináltuk

az Alkotmányt, és most elkezdjük alkalmazni. Ez más stílus, következésképpen más ítéleteket eredményez. A mostani határozatokra nem az jellemző, hogy nagy princípiumokat és tankönyvszerű tételeket fektetünk le. Egyre inkább a gyakorlat számára közvetlenül, vagyis újabb jogalkotás közbejötté nélkül használható, differenciáltabb ítéletek születnek. Az első időben „fekete-fehér” alapon vizsgálódtunk: a rendelkezés vagy alkotmányellenes, vagy alkotmányos, s ha az előbbi, akkor megsemmisítettük. Az évek során finomodott a módszerünk, ma először is megvizsgáljuk, van-e *alkotmány-konform* értelmezése a kifogásolt

rendelkezésnek. Az alkotmányelleneséget most már gyakran több jogszabály együttállásából mutatjuk ki, ennek megfelelően több változatot kínálunk a törvényhozónak az alkotmánysértő helyzet megszüntetésére. A parlament pedig szabad a választásban. Ez nagyon érdekes eltolódás a gyakorlatunkban.

Másfajta aktivizmus, mint amikor azt mondom, hogy a „*szent tan*” nevében megsemmisíttem a törvényt. Megsemmisítés helyett pozitív előírásokat – köztük persze a magunkét is – próbálunk érvényesíteni.

Gyakorlatunkban egyébként mindig az *aktivizmus és önkorlátozás kettőssége* volt jelen. Már '90–91-ben két jelentős hatásköri kérdésben korlátoztuk magunkat. Szűkítettük a legpolitikusabbnak kikiáltott jogainkat: az előzetes kontroll és absztrakt alkotmányértelmezés lehetőségét. Ennél a két intézménynél a törvény igen széles teret biztosított számunkra, de nem akartunk élni vele. Az alapjogi aktivizmus azért látszik kimerülni, mert már minden alapjogról mindent elmondunk, most a finomítás és egyensúlyozás következik. Nagy ítéletre ezentúl már csak valóban nagy ügyben lehet számítani.

Azt kérem, vegyünk sorra néhány alapjogot. Az emberi méltósághoz való jogot – mint említettük – egy ön által írt döntés minősítette „általános személyiségi jognak”, amely minden esetben segítségül hívható az egyéni autonómia védelmében, ha az adott ügyben az Alkotmányban nevesített jogok egyike sem alkalmazható. Később ennek alapján az Alkotmánybíróság számos jogot „okvasztott ki” a méltósághoz való jogból. Ugyanakkor az utóbbi két-három évben nemigen jelennek meg új jogok a határozatokban.

Nem jött alkalmas indítvány. Az első időkben az indítványozók olyan jogszabályokat támadtak, amelyek alkotmányellenességének megállapítása során kifejtették ezeket a kisebb jogokat. Több esetben felmerült például a vérségi származás meg-

ismeréséhez való jog problémája, vagy a hivatásos tiszteknél parancsnoki engedélyt megkövetelő rendelkezés kapcsán a házasságkötés szabadságához való jog.

Nincs tehát szó koncepció-változásról?

Az emberi méltósághoz való jog anyajogkénti elismerésében csöppet sem léptünk vissza, de hát a bíróság „hozott anyagból” dolgozik, s mostanában kevés olyan indítvány volt, amely kapcsán alkalmunk lett volna hasonló tételek kifejtésére. Ide sorolnám a homoszexuálisok élettársi kapcsolatáról szóló határozatunkat, amelyben kimondtuk, hogy az érzelmi és vagyoni közösségben együttélő személyek között főszabályként alkotmányosan nem tehető különbség az együttélők neme alapján. Hiszen a személyeket az egyenlő méltóság elve alapján kell megítélni. Ez ugyan jogegyenlőség-alapú ítélet, de akár külön jogként is nevesíthetjük volna, hogy egy párnak joga van nemétől függetlenül elismertetnie magát. Amerikában biztos elnevezték volna valamilyen jognak. Koncepcióváltást tehát nem érzek a méltósághoz való jog tekintetében.

A méltósághoz való jogot máskor viszont az élethez való joggal együtt oszthatatlan és korlátozhatatlan jogként értelmezik. Ezt először a halálbüntetés-döntésben fogalmazták meg. Ismertek-e más országok alkotmánybíróságától vagy legfelsőbb bíróságától hasonló elveket megfogalmazó döntést, vagy ebben a magyar Alkotmánybíróság elsőnek tekinthető?

Elsőnek tekinthető. Az alkotmánybíráskodási gyakorlatban kétféle érvelés létezett: az egyik elismeri a halálbüntetés preventív hatását, amit szerintem soha nem lehetett meggyőzően igazolni. A másik az amerikai felfogás, amely azt vizsgálja, hogy a halálbüntetés kegyetlen és szokatlan büntetésnek tekinthető-e. Mind a kettő *pragmatikus* megközelítés. Mi megpróbáltunk a *jog természetéből* kiindulni. A gyakorlatias megközelítésekkel szemben kidolgoztuk az élethez és méltósághoz való jog sajátosságait, amelyből fogalmi korlátozhatatlanságához jutottunk. A mi megoldásunkat vette át később a halálbüntetés megtiltásakor a dél-afrikai alkotmánybíróság. Büszkék lehetünk, hogy ezt az új csapást mi jelöltük ki. A pragmatikus indokokra, például, hogy a büntetés kegyetlen, bármikor mondhatják, hogy mi majd nagyon kegyesen fogjuk kivégezni a halálraíteltet, de a mi elvi álláspontunkat nem lehet megkerülni.

Gyakori-e, hogy alkotmánybíróság szünteti meg a halálbüntetést?

Dél-Afrikát már említettem. Németországban erre nem volt szükség, mert ott benne van az alkotmányban. Amerikában a Legfelsőbb Bíróság először alkotmányellenesnek minősítette, majd néhány évvel később visszatáncolhatott, éppen mert a korábbi indok nem a probléma lényegét érintette. Most kérte tőlünk az ítéletet az újonnan létrehozott ukrán alkotmánybíróság; lehet, hogy ők is a mi példánkat követik. Hogy miért nem a parlament döntött? A legelső között érkezett hozzánk az indítvány, 1990 januárjában. A parlament is tudott róla, ráadásul tíz hónap telt el, amíg megszületett a határozatunk. Semmi akadálya nem lett volna, hogy az Országgyűlés megelőzzön minket, és eltörölje a halálbüntetést. Nem érzem úgy, hogy elbitoroltuk volna a döntést, inkább szerencsésnek tartom, hogy mi mondtuk ki.

Nem kizárt, hogy az alkotmányozók ismét megteremtik a lehetőséget a halálbüntetés alkalmazásának. Az interjú elején ön utalt arra, hogy az Alkotmánybíróság nem kíván élni azzal az elvi lehetőséggel, hogy alkotmánymódosítást alkotmányellenesnek nyilvánítson. Ám a halálbüntetés a morális elvek chartájaként felfogott Alkotmányban teljesen rendszeridegen volna...

Az alkotmányozó felülbírlása nagyon kényes politikai ügy lenne, az alkotmánybíráskodás státuszának alapvető újraértelmezésével volna egyenlő. Arra esküdtünk föl, hogy a mi mércénk az Alkotmány. A mi alkotmánybíráskodásunk a koherencia érdekében – éppen a „nehéz esetekben” – egyébként is az alkotmányírás határán mozog, ezt soha nem tagadtam. Túlfeszítenénk a húrt, ha kijelentenénk, hogy „alkotmányellenes módosítás” esetén hajlandók vagyunk magát az Alkotmányt is fölülbírálni. Minek a nevében? Én nem valamiféle világ-alkotmány és nem a természetjog nevében bíráskodom. Az alkotmányosság ennyiben tőlünk is ésszerű önkorlátozást követel. Egyébként *Lábady* Tamás alkotmánybíró nyilvánosan bejelentette, hogy lemond, ha visszaállítják a halálbüntetést.

Ön is ezt tenné?

Nem tartom valószínűnek, hogy ilyen döntési helyzetbe hoznának minket. A halálbüntetés visszaállításának emlegetését felelőtlen politikai propagandának tartom. Ellentétes lenne az Európai Emberi Jogi Egyezmény hatodik kiegészítő jegyzőkönyvével, amelyet Magyarország is aláírt. Nem hiszem, hogy bármilyen parlament fölmondaná a konvenciót, csak azért, hogy visszaállíthassa a halálbüntetést. Egy ilyen lépés valószínűleg olyan sorozatba illeszkedne,

hogy abban a világban a mi alkotmányossági felfogásunk nem sokat kereshetne – és én sem.

Az élethez és méltósághoz való jog említett felfogása meghatározta, hogy miként dönthet a testület az abortusz kérdésében. Véleményem szerint az Alkotmánybíróság csapdahelyzetbe került: külföldön gyakran elismerik a magzat élethez való jogát, de a nő önrendelkezési joga miatt korlátozhatónak tartják. Mivel az Alkotmánybíróság az élethez való jogot abszolútnak nyilatvánította, be kellett volna tiltania az abortuszt.

A halálbüntetés megszüntetésekor beszéltünk arról, hogy ha az élethez való jogot abszolútnak nyilvánítjuk, mi lesz az abortusszal. Azt mondtuk, majd megoldjuk. Ismerem a kritikát, amely szerint az abortusz alkotmányossági vizsgálata során menekültünk a halálbüntetés-határozat konzekvenciái elől. Szerintem nem menekültünk, hanem az említett fél-megoldásokkal szemben tudatosan radikálisztuk a kérdésfeltevést: itt először a magzat státuszáról kell döntenie. Ha a jog szerint ember, akkor az élethez való jogával szemben nincs helye mérlegelésnek. Ha viszont nem ember, akkor lehet mérlegelni a nő önrendelkezési jogát. Határozatunk szerint a magzat jogalanyisága alkotmányértelmezéssel nem állapítható meg. A bíróság nem vállalta, hogy ezt a hihetetlenül súlyos kérdést eldöntse, hanem a demokratikusan legitimált parlamentre bízta a választ.

Úgy tűnik, az alkotmánybírósági határozat mégis inkább a magzat jogalanyisága irányában elfogult, hiszen a rabszolgafelszabadításhoz hasonló tettek minősítette a magzat emberi státuszának esetleges jövőbeni elismerését. A döntés olvasója úgy érzi, hogy az Alkotmánybíróság legszűkebben betiltotta volna az abortuszt.

Az alkotmánybíró nem aszerint ítél, amit legszűkebben csinálna. Ez tehát nem pro-life döntés. De féloldalas, mert felismeri, hogy az emberek egyre inkább személynek tekintik a magzatot, és a fejlődést ebben az irányban, mint alkotmányos lehetőséget, kifejezetten nyitva hagyja. Évekkel ezelőtt a feleségem elmesélte, hogy a nők a fodrásznál mutogatják az ultrahangos képeket, amelyek majd bekerülnek a családi albumba, hogy ilyen volt Józsika háromhónapos magzat korában. A technikai fejlődés következtében a magzat már ebben az életszakaszban megismerhető, lehet tudni egyéni tulajdonságait, betegségeit, sőt megoperálható, kivethető stb. Ez a tény erősebb, mint a pápai enciklika, mert átalakítja a műveletlenebb osztályok gon-

dolkodását is. Tudom, hogy a rabszolga-felszabadítási analógiát sokan felróják, de szerintem nagyon hasonló a helyzet. Egyszerűen az ember jogi státuszát adják meg a biológiailag nem kétségesen emberi lénynek.

Az Alkotmánybíróság döntése a parlament kötelességévé tette, hogy törvényt alkosson a terhesség-megszakításról. Az új törvényt egy magzatvédő indítatású beadvány azonnal megtámadta. Várható-e újabb abortusz-határozat?

Határozatunkban felhívtuk a képviselők figyelmét, hogy a magzat ember voltáról döntenek. Azt mondták, jogilag nem ember. Megtehetik. Az ügy valóban másodszor is előtűnt van. Ítéletünkben azt is kimondtuk, hogy csak az indikációs megoldást tartjuk alkotmányosnak. Az anya önrendelkezési jogával szemben áll az állam objektív életvédelmi kötelessége. A törvényhozónak indokolnia kell, miért részesíti előnyben egyiket a másikkal szemben. Szerintem most azt kell elbírálnunk, hogy a törvényben szereplő – a gyakorlatban legfontosabb – indikáció: az anya krízishelyzete, vajon tényleges indikáció-e. Hiszen a krízishelyzet meglétét senki nem bírálhatja felül. Szeretném, ha még az én mandátumom idején választ adhatnánk erre a kérdésre.

A Bokros-csomaggal kapcsolatos egyik döntésben, amelyet éppen ön fogalmazott, az Alkotmánybíróság az abortusz szigorításának lehetőségére utal. Az érvelés szerint, ha az állam szűkíti az anyasági ellátásokat, akkor alkotmányellenes helyzet állhat elő.

Azt mondtuk, hogy bizonyos egyensúlyt kell tartani. Ha a politikusok szabaddá tették az abortuszt, akkor a másik oldalon lépéseket kell tenniük az életvédelem területén. Az anyasági ellátások szűkítése felborítja ezt az egyensúlyt, többek között ezért döntöttünk úgy, hogy a már megfogant magzat után még járjon a gyēs.

E logika szerint viszont az abortuszt esetleg szigorító alkotmánybírósági döntés után egy terhes nő pusztán azért nem választhatná krízishelyzetére hivatkozva a terhességmegszakítást, mert a kormányzat szűkítette az anyasági ellátásokat.

A terhes nő még választhatná. Eddig is azzal érveltünk, hogy ilyen esetekben átmeneti időt kell biztosítani. Ez alapvető emberi és erkölcsi követelmény. Ugyanakkor az anya önrendelkezése elsősorban arra vonatkozik, hogy vállal-e egyáltalán terhességet. Az én felfogásom szerint utána már nincs egye-

dül, hanem ketten vannak, és bizony a magzat már jogi védettséget élvez, ha nem is az emberi személynek kijárót. A parlament egyáltalán nem érzekelte az első döntés morális súlyát, és a közönség sem, amely biztosra vette, hogy a megszokott szabad lehetőség megmarad. Az Alkotmánybíróság akkor következetes, ha ismét választás elé állítja a törvényhozókat: *vagy megszigorítják az abortuszt, vagy végre család- és gyermekbarát törvényeket hoznak.*

A halálbüntetés és az abortusz mellett az eutanázia a harmadik nagy alkotmányos dilemma, amely az élethez és az emberi méltósághoz való joghoz kapcsolódik. Az eutanázia esetében is fenntartható az eddigi alapjogértelmezés?

A korábbi két határozatban mondtak mindenképpen meghatározó kiindulópontunkat. A bíróságnak esze ágában sincs eltérni ettől az alaphelyzettől. Az élethez és a méltósághoz való jog összekapcsolása kifejezetten morális elszánása volt az Alkotmánybíróságnak. Mindazonáltal a két jog abszolút voltát és sérthetetlenségét *nem minden esetre* tartjuk érvényesnek, hanem mint az emberi státusz meghatározását. Emögött az a morális megfontolás rejlik, amit megfogalmaztam a halálbüntetést alkotmányellenessé nyilvánító határozatunkhoz kapcsolódva, hogy van egy abszolút határ, amelyen sem az állam, sem más emberek kényszerítő hatalma nem terjedhet túl. Vagyis az egyéni autonómia magja a jog számára hozzáférhetetlen. A klasszikus megfogalmazás szerint az ember nem válhat eszközzé, vagy tárggyá. Ez különbözteti meg a jogi személyektől és az állatoktól, amelyeknek nincs „érinthetetlen” lényegük. Az tény, hogy ezen nagyon tágan értelmezett jogok határainak pontos kijelölése nehézséget okoz.

Talán az is nehezíti a helyzetet, hogy az abortuszdöntés indoklásában már érintették az eutanáziát, amikor is a halálbüntetéssel állították párhuzamba. Az ott felvillantott eutanázia-kép eltérni látszik a mai nyugati felfogástól.

Azért éppen ezekben a kérdésekben nem „má-soltunk”. Viszont sok mindenben finomult az álláspontom. Tavaly egész nyáron e témában olvastam. Nagyon tanulságos volt végignézni a holland ügyeket: kezdetben a nagy lelkesedés, később az elgondolkodtató tapasztalatok. Az is sokatmondó, milyen felületes megfontolások alapján született meg a törvény Ausztrália Északi Területén.

Az alapos felkészülés indokolja, hogy a korábban már beharangozott eutanázia-döntés egyre késik?

Az eutanázia olyan súlyú kérdés, amibe bele kell magát olvasnia az embernek. Nem lehet úgy eldönteni, hogy megnézek két-három külföldi ítéletet, aztán kialakítok valamilyen álláspontot. A késelemnek emellett praktikus okai is vannak: az ügyeken kívül „igazgatnom” kell, a bíróság külföldi kapcsolatait is fenn kell tartanom, ami évenként öt-hat konferenciát, előadásokat, publikációkat jelent. Elkészült hatszáz oldalnyi hiteles német szöveg a határozatainkból, ami szintén nagy teljesítménye ennek a bíróságnak, de fél évem elment a fordítások hitelesítésével. Most pedig az amerikai kiadáson dolgozunk. Ha időm engedi, a halálbüntetés és az abortusz után a harmadik ügyben is szeretnék részletes véleményt írni. Úgy vélem, legalább hat-nyolc hónap, amíg egy bíró olyan szintre hozza magát, hogy felelősen meg tudja írni az első tervezetet.

Másfelől, az ember rákac az „érettség” érvére, ami egyfajta elhárító technika. Vajon tényleg érett-e Magyarországon a helyzet az eutanázia-kérdés elbírálására? Amikor még törvény sincs, amit felül lehetne bírálni. Ugyanakkor mindenki tudja, milyen orvosi gyakorlat folyik a kórházakban. Igaz, hogy az orvos fölött ott függ a kard, hogy lesújtson rá, de még senkinek nem jutott eszébe, vagy nem volt mersze, hogy ebbe a kényes ügybe beleavatkozzon. Megnöveli a döntés felelősségét a magyar egészségügy anyagi és morális helyzete, s persze ugyanennyire a közönségé is, nehogy valamilyen megengedő döntés nyomán esetleg néhány tízezer forintos árfolyamon meg lehessen szabadulni a nagymamától. A jelenlegi jogi helyzetben az Alkotmánybíróság inkább csak *dodonai iránymutatást* adhatna, vagy csak a legszélső határokat húzhatná meg, ami a gyakorlatban valóban problematikus eseteken nem segítene.

Lehet, hogy éretlen a helyzet, abból a szempontból, hogy Magyarország nincs Hollandia szintjén, ahol az elmúlt évtizedekben annyira fejletté vált az egészségügyi ellátás, az orvosi technika, hogy a betegek már nem tudtak egyszerűen meghalni. Viszont mi évtizedekkel vagyunk elmaradva a betegek jogainak elismerésében is. Nálunk nem a betegek döntenek saját sorsukról, hanem az orvosok vállalják magukra ezt a terhet. Erre most ön is utalt. Talán ez a mindennapi konfliktus mégis éretté teszi a helyzetet. Az Alkotmánybíróság döntése szerintem elősegíthetné a szemléletváltást.

Az előttünk lévő indítvány alapján nekünk teljes komplexitásában kellene választ adnunk az eutanázia kérdéseire. Szinte azt várják tőlünk, hogy a határozatunkban *modelltörvényt* adjunk, amit később a parlament – a döntésünkre hivatkozva – lelkiismereti

aggályok nélkül meghozhat. Ez most túl nagy feladat. Járhatóbb lenne a dolog, ha részkérdések lennének előttünk. Az eddigi határozatok alapján a bíróság nyilván nem mondaná, hogy az embereknek nincs joguk visszautasítani az orvosi kezelést, és hogy erről ne rendelkezhetnének akár előre is, „*living will*”, vagyis „élő végrendelet” formájában. A korábbi ítéletekből azonban az is következik, hogy az Alkotmány kizárja az élet feletti idegen rendelkezést. Mint mondtam, *a határok pontos megrajzolása nehéz*. Könnyen lehet, hogy a most készülő új egészségügyi törvény nagyon hamar elénk kerül. Abban az esetben számos betegjogi kérdésre kellene válaszolnunk, és így lassan, lépcsőzetesen felépíthetnénk ebben is az alkotmányos rendszert.

Az élethez való jog értelmezésében a magyar Alkotmánybíróság újfajta megközelítést alkalmazott. A véleményszabadság kérdéseiben viszont az amerikai mintát követte, amelyik a legnagyobb szabadságot biztosítja. Ugyanez elmondható az adatvédelemről is, ahol a jogvédelemben legmesszebb elmenő német alkotmánybírósági esetjogot vette alapul. Tudatos törekvésekről van-e szó?

Mind a kettő tudatos volt. Az adatvédelemben, az általános személyi szám megszüntetésekre tényleg a német mintát vettük alapul. Ennek személyes okai is voltak: korábban fél évet töltöttem a legjobb helyen, a hesseni adatvédelmi hivatalban. Tudni kell, hogy a hesseni törvény világelső volt, igazi modelltörvény. Ráadásul Magyarországon szimbolikus jelentőséggel is bírt, amikor kimondtuk, hogy az állam nem vezethet tetszése szerint nyilvántartásokat a polgárokról. Érveinket máig sem értik meg, hiába magyaráztam el százszor, hogy a bíróság nem fundamentalista. Egészen halkán mondom, hogy még az egységes személyi számmal is lehetne élni, csak nem ebben az országban, ahol évtizedekig természetes volt, hogy az állampolgárok átláthatóak az állam számára, ahelyett, hogy fordítva lenne. Itt a jogállami évek tapasztalatai alapján sem látok reményt arra, hogy a megfelelő korlátok és biztosítékok rendszerét megteremtenék, és azok valóban érvényesíthetők lennének. A korábbi helyébe lépett rendszerben, a háromféle személyazonosító számmal, a nyilvántartások éppúgy átjárhatóak, s az alapkérdés nincs megoldva. A törekvésünk tehát teljesen tudatos és határozott volt, és ezt következetesen képviseljük a jövőben is.

És a véleményszabadság?

Hasonló a helyzet. Ezt a jogot a második helyre tettük az alapjogi hierarchiában, az élethez és emberi méltósághoz való jog mögé, hiszen a de-

mokrácia és egyéni szabadság elképzelhetetlen a véleményszabadság nélkül. A minta azonban nem egészen amerikai. Természetesen a fontosabb döntések előtt megnéztem az ottani gyakorlatot, így alkalmaztuk a „*clear and present danger*”-tesztet a közösség elleni izgatásról hozott határozatunkban. A döntés azon alapul, hogy a gyűlöletre uszítás esetén a veszélyeztetés eléri azt a szintet, amikor a büntetőhatalom már felléphet. Itt konkrét emberek életét, becsületét, testi épségét veszélyezteti a szólásszabadság. Ezzel szemben, ha valaki „gyalázkodik” egy csoporttal szemben, attól egyéni jogok csak közvetve sérülnek, mondhatnám, attól még senki nem hal meg. Valamely népet, felekezetet sértő kifejezések a köznyugalom elvont veszélyeztetését jelentik – a Btk. megsemmisített tényállása még az erre való alkalmasságot sem követelte meg –, de nem csorbítják szükségképpen mások egyéni jogait. Amikor alkotmányellenesnek minősítettük a gyalázkodás büntetőjogi tiltását, az amerikaihoz hasonló érvelést alkalmaztunk. De köztudott, hogy a németek öt évvel később mindent átvesznek Amerikából, emellett olvastam olyan spanyol ítéleteket is, amelyek kétségtelenül a strasbourgi esetjogon alapultak. Mindezek hasonló szellemben fogantak, azaz létezik egyfajta közös mérce, ami meglehetősen liberális, és amihez nagyon szívesen csatlakoztunk. Viszont nagy különbség, hogy Amerikában és Strasbourgan konkrét eseteket döntenek el, mi pedig absztrakt törvénykontrollt végzünk. Ebből következően a mi megfogalmazásaink sokkal általánosabbak és élesebbek, mivel két absztrakt értéket kell ütköztetnünk egymással. De kényszerhelyzetben vagyunk, ilyen a hatáskörünk.

Az amerikai hatás tagadhatatlan a közszereplőkkel kapcsolatos szólásszabadság-döntésünkben is. A *New York Times*-ügyben hozott Supreme Court-ítélet mondta ki, hogy a közügyek vitathatósága és a szólásszabadság elsőbbséget élvez a politikusok és más közszereplők jogaival szemben. Egyrészt a legsértőbb vélemények is kifejezhetőek, másrészt a hamis tényállítás is megengedett, ha a szerző nem tudatosan, vagy egyébként rosszhiszeműen állított valótlan. Mi ugyanezen indoklással nyilváníttuk alkotmányértőnek a *hatóság megsértése* nevű bűncselekményt. A politikai szereplők nem élvezhetnek különleges védelmet, sőt azt is kimondtuk, hogy a mindenkire használatos rágalmozás és becsületsértés tényállása is csak az általunk meghatározott szűkebb keretek között alkalmazható a közszereplők védelmében. Például a velük szembeni értékítéletet kifejező véleménynyilvánítás egyáltalán nem büntethető. Akárhogy nézzük, az Alkotmánybíróság *beleírt* a Büntető Törvénykönyvbe.

A New York Times-szabályt Amerikában a kártérítésekre alkalmazzák, az Alkotmánybíróság viszont a büntetőjogba hozta be. Vagyis nálunk elvileg börtönbüntetésre ítélik, aki egy politikusról hazudik, ott viszont kártérítést fizetnek vele. Aki hanyagsága miatt téved, vagy csak gúnyolódik, Amerikában nem tartozik felelősséggel, nálunk pedig kártérítést fizethet.

Az Alkotmánybíróság tudatában volt ennek a különbségnek, hiszen az ügyben egy bűncselekmény alkotmányosságáról kellett döntenie, s a szólásszabadságról kifejtettek értelemszerűen csak ennek reflexiói lehettek. A további tanulságok tehát más ügyekben vonandók le. A gyalázkodás-ítélet vége egyébként kifejezetten ajánlja a törvényhozásnak a nem- vagyoni kártérítést a büntetőjog helyett. Óriási különbséget látok a büntetőjogi és a polgári jogi szankció között. Nálunk hiányzik a polgári jogi szankció megfelelő alkalmazása. Amerikában viszont mindig is kiszabtak több millió dolláros kártérítéseket, ezért vont meg bizonyos határt a *New York Times* ügyében a bíróság, hogy politikai kritika esetén ne lehessen tönkretenni az újságokat. Nálunk nevetséges kártérítéseket ítélnék meg. Természetesen a polgári jogra is érvényesítendő egyfelől a közérdekű kritika szélesebb védettsége, másfelől a professzionálisok tudatos hazudozásának szankcionálása. Örülök, hogy az Alkotmánybíróság megállapította az alapelveket, ez alapvetés volt a szó szoros értelmében.

Újabbán mintha változna a véleményszabadság megítélése. A mostani sajtótörvény-döntés kapcsán rendkívül megosztottá vált a testület. A többséget alkotó öt bíró és két különvéleményt megfogalmazó bíró egy mondatot sem írt a szólásszabadság védelmében.

Én nem látok visszalépést, úgy érzem, hogy következetes az irányvonalunk. Egy döntésből nem lehet megállapítani általános tendenciákat. Az említett határozatunk más vonulatba is tartozik, mert a perbeli önrendelkezésre épül, amely egy cseppet sem lebecsülendő szabadságjog. Az Alkotmánybíróság sorozatban mondta ki, hogy mindenki maga jogosult eldönteni, fellép-e jogai védelmében. Ebbe a vonalba tartozott a törvényességi óvás megsemmisítése és az ügyész szerepének korlátozása a polgári perben. A sajtótörvényről hozott döntésünkben tovább szűkítettük az ügyész jogkörét. A jövőben nem kezdeményezheti lapok betiltását a személyiségi jogokra, vagy magánvádas bűncselekmény megvalósulására hivatkozva, s főleg nem tilthatja be maga, azonnali hatállyal. Az Alkotmánybíróság érvei szerint a polgár döntse el, hogy személyiségi jogai védelmében fel-

lép-e a sajtóval szemben. Aki rágalmozónak, vagy a jó hírnevét sértőnek ítél egy cikket, kérjen helyreigazítást, vagy perelje be a lapot, de ne az ügyész érvenyesítse helyette a jogait a bíróság előtt. A közzéadás bűncselekmény esetén való fellépés megmaradt, de az indítvány nem is erre volt kihegyezve. Persze lehetett volna arról beszélni, hogy vajon bűncselekmény pusztá gyanújával „le lehet-e tartóztatni” a sajtóterméket. Az embert is le lehet tartóztatni. Ezt a kérdést a többségi indokolás nem érintette, viszont erről írtuk különvéleményünkben *Lábady* bíró úrral, hogy tessék döntenie 72 órán belül, és ne az ügyész, hanem a bíró mondja ki rögtön, hogy „letartóztatja” a sajtóterméket.

A különvéleményében ön azt is alkotmányellenesnek tartotta, hogy az ügyész a közérkölc sérelmére hivatkozva felfüggesztheti lapok terjesztését. Ugyanakkor nem kifogásolta, ha az erkölcsvédelem nevében a bíróság tiltja be olyan lapok terjesztését, amelyek nem sértik mások jogait, és bűncselekményt sem valósítanak meg. Szerintem a különvélemény nem következtes.

Túlzónak érzem azt a kritikát, amely szerint az erkölcsösség kérdésében ítélni visszatérést jelent a felvilágosodás előtti korokba. Másutt megírtam, hogy a véleményszabadság korlátozására csak kivételesen kerülhet sor, elsősorban mások jogainak védelmében. Azt is írtam, hogy a közérkölc olyan elvont érték, amely mögött a legkevésbé állapítható meg egyes egyéni alapjogok sérelme, ezért a legkevésbé szolgálhat korlátozás alapjául. Ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül, hogy az emberi jogi konvenciók mind megengedik a jogok korlátozását a közérkölc védelmében, ha „demokratikus társadalomban szükséges”. Hogy mi az a „margó”, ahol a közérkölc mégis alkotmányosan védhető, nehéz kérdés, de ha dönthet valaki ebben, az csakis a bíróság lehet. Visszatérve az előző kérdéshez: annak ellenére, hogy kisebbségben maradtam, nem érzem veszélyben az Alkotmánybíróság eddigi irányvonalát, egyrészt a perbeli önrendelkezés erősítése miatt, másrészt a határozat egyedi volta miatt.

Nyilván akkor értékelhetünk megalapozottan, ha megszületik a többi döntés a véleményszabadság ügyében. Úgy tudom, három ügy is önök előtt van.

Igen, az egyik indítvány a közösség elleni izgatás új tényállását támadja. Miután mi '92-ben kivettük a Btk.-ból a gyalázkodást, a törvényhozás kétszer is „válaszolt”, azaz mind az első, mind a második szabadon választott parlament. Az utóbbi az általunk

meghagyott „gyűlöletre uszítás” mellé betette a „gyűlölet keltésére alkalmas egyéb cselekmények” elkövetését. A parlament abba kapaszkodott bele, hogy az Alkotmánybíróság az izgatás esetében azt kifogásolta, hogy a törvény még a köznyugalom veszélyeztetésére való alkalmasságot sem kívánta meg. A „gyalázkodás” a véleményt értéktartalma alapján minősítette, s ehhez a köznyugalom sérelme csak feltételezés révén kapcsolódott. Ezért hozták be a „gyűlöletkeltésre alkalmasság” követelményét. Viszont mi arra is figyelmeztettünk, hogy a köznyugalom maga sem független a véleményszabadság helyzetétől. Ahol sokféle véleménnyel találkozhatnak az emberek, a közvélemény toleráns lesz, míg zárt társadalmakban sokkal inkább felkavarhatja a köznyugalom egy-egy szokatlan hang is. Jobb, ha az emberek megszokják, hogy mindenfélét mondanak az utcán és a tévében. Arra sem figyelt a törvényhozó, hogy a gyalázkodás-ítéletben még két másik teszt is szerepelt: a támadott javak egyedisége, valamint a veszélyességi küszöb. Szóval ezt a paragrafust megtámadták, és a döntés meg fog születni még a megbízatásom lejártá előtt.

És a másik két ügy?

Az első parlament válasza volt az önkényuralmi jelképek használata, illetve a nemzeti jelképek megsértése mint új tényállás a Btk.-ban. Ezeknél – az eutanáziához hasonlóan – felvetődik, hogy *érett-e a helyzet a döntésre*. E bűncselekményeknek nincsen gyakorlata. Független ügyben érdemi kérdésekről nem mondhatok semmit, de mindhárom eset alkalmas arra, hogy az indítványok, az ítélet és a társadalmi várakozások összefüggéséről beszéljünk. Az önkényuralmi jelképek tényállását a vörös csillag vonatkozásában a Munkáspárt támadta meg. A nemzeti jelképekkel kapcsolatban érkezett két indítvány, amely kitanít minket az amerikai zászlóégetésről, valamint arról, hogy a nemzeti jelképekkel műveletlen és sérült személyiségek kompenzálják hiányosságait, s ez a „nemzeti kohéziós tudat” a nacionalizmus és faszizmus társadalmi talaja.

Az Alkotmánybíróság nem foglalkozhat az indítványok minőségével, másrészt a törvényhozás politikai motívumai sem befolyásolhatják. A nemzeti szimbólumok és az önkényuralmi jelképek ügye is mint absztrakt probléma fekszik tehát előttünk, amelyek felvetéséhez eddigi határozataink – főleg a gyalázkodás-ügy – alapján is bőven lehetett volna találni érveket. Azt tapasztalom azonban, hogy egy-egy híres külföldi eset a témára egyáltalán érzékeny közönség körében további megfontolás nélkül mint általánosan követett és nálunk is követendő mérce jelenik

meg. Pedig számításba kellene venni például a minának tartott ügy háttérét: a zászlóégetésnél a vietnami háborút, a *New York Times versus Sullivan*-ügyben azt, hogy a polgárjogi mozgalmak csúcspontján született meg a döntés, amely a Legfelsőbb Bíróság meglehetősen konkrét politikai állásfoglalása volt arról, hogy kinek a pártján áll. S főként ismerni kellene a *Sullivan*-teszt hullámzó, ellentmondásos utóéletét is. Most éppen a véleménynyilvánítás bizonyos korlátozása látszik uralkodó véleménnyé válni az amerikai irodalomban. Nyilván a magyar Alkotmánybíróság nem követi a szellemi irányzatok változásait, hanem saját értelmezését építi tovább. Jól néztünk volna ki, ha halálbüntetés-ügyben is mintát követtünk volna! De ha itthon széles körben az a szimpla logika érvényesül, hogy a *New York Times*-döntés után vegyük át a zászlóégetésről hozott határozatot is, akkor ebből az következik, hogy a vélemény korlátlan szabadsága nevében át kell vennünk például a Skokie-ügyben alkalmazott tesztet is, neonácik fenyegető felvonulásának megengedését a zsidónegyedben. Ebből a szempontból tanulságos volt a múlt évi vita a Népszabadságban a náci beszédről. Az értelmiség egy része a differenciálatlanságtól nem ott hőkölt vissza, ahol kellett volna, hanem ahol annak nem várt következményeibe ütközött.

Úgy emlékszem, hogy a Népszabadság-vitában senki nem érvelt a Skokie-döntés mellett.

Az Auschwitz-hazugság büntetlensége melletti érv volt a kiindulása a vitának. De folytatnám ott, hogy vannak érzékeny pontok, amelyeket Európában történelmi okokból tiszteletben kell tartanunk, és *nem vehetünk át mechanikusan mindent, amit Amerikában akár megszilárdult mércéként, akár határesetként megenged az alkotmány*. Mi a magyar Alkotmánybíróság vagyunk, amely a Btk. tényállásai kapcsán, az első, 1992-es eset óta a szólásszabadság lehető legtágabb határainak megszilárdításáért harcol a demokratikus törvényhozóval, s ehhez természetesen számos forrásból merít. Az Alkotmánybíróságnak „közös alkotmányos mércék” keresésében és hazai alkalmazásában függetlenítenie kell magát a recepcióval kapcsolatos vélekedésektől, és mélyebbre kell ásnia. Emellett el kell tekintenie mind a vizsgált törvények, mind pedig a mércék – például a nemzetközi egyezmények – konkrét politikai háttérétől. Hiszen az egész „gyűlölet-problémát” nemcsak Magyarországon, hanem a nemzetközi egyezmények szintjén is teljesen áthatotta a politika; a törvények és egyezmények nagyon is meghatározható aktuális politikai érdekek eszközeként szolgáltak. A szóbanforgó ügyekhez el kellett olvasnom például a rasszizmus

elleni egyezmény keletkezéstörténetét, ahol feltárult a politikai szennyes. Például: „Elítélhetjük az antiszemitizmust, de csak akkor, ha elítéljük a cionizmust is” – mondta a Szovjetunió. Az *International Commission of Jurists* – amelynek konzultatív státusza van többek között az UNESCO-ban és az Európa Tanácsban –, most áprilisban fejezte ki aggodalmát az emberi jogi kérdések átpolitizálása miatt, ami számos ENSZ-albizottságban folyik. Jelzem, ott a gyalázódás-ítéletünket is megkérdőjelezték, és a magyar kormányt – szerintem ultra vires – az Alkotmány és a diszkrimináció elleni egyezmény viszonyának tisztázására szólították fel. Messze kerültünk az induló kérdéstől. Csupán azt akartam érzékeltetni, hogy az Alkotmánybíróságnak ezekben az ügyekben mi mindent kell meggondolnia, hogy feladatát jól töltsse be.

A korábbi határozatokban mondták megnehezíthetik az érvelést, ha egy kérdésről később másképp vélekedik az Alkotmánybíróság. Hogyan alkalmazkodnak a körülmények változásához? Ha módosítják álláspontjukat, joggal lehet mondani, hogy nem következetesek.

A véleményváltozás természetesen szükségszerű, hiszen a bíróság az idő és a történelem kötöttségében ítélkezik. Mint már a halálbüntetés döntéséhez írtam: még abban az esetben is, ha az Alkotmánybíróság abszolút értékeket deklarál, ezek saját korának szóló értelmét fedi fel. Nemhogy örök érvényre, de tévedhetlenségre sem tart igényt az Alkotmánybíróság. Nem egy esetben eltért korábbi véleményétől, és voltak melléfogásai is. A tévedéseket szívesen beismerem, van miből engedni. A német alkotmánybíróság volt elnökétől, Roman Herzogtól megtanultam, hogy a bíróság tévedhet többször is, de nem ugyanabban a kérdésben. Az Alkotmánybíróság követi a kritikákat és kész a korrekcióra, amelynek megvannak a technikái. Az alapvető szakmai tisztesség megkívánja, hogy elolvassuk a bírálatot, és elgondolkodjunk rajta. Megéri a kritika nyomán az utánaolvasás, főleg, ha megnyugszom, hogy igazam volt. A kijavítás pedig lehet a hagyományos disztinzió a korábbi esetektől, lépésről lépésre, vagy nyílt szakítás a korábbi gyakorlattal. A német alkotmánybíróság például először tiltotta a pártfinanszírozást, majd mikor látta, hogy a pártok nem tudnak megélni nélküle, beismerte tévedését, és engedélyezte a szponzorálást. Nem gondolom, hogy árt az Alkotmánybíróság tekintélyének, ha belátja korábbi gyakorlatának hibás voltát, és közlésezi, hogy eltér tőle.

Vannak persze más, nagyobb horderejű kérdések, amelyben magatartásunk téves vagy helyes voltát

majd megítéli a történelem. Ilyen dilemma, hogy nem vállalt-e túl nagy kockázatot az Alkotmánybíróság kezdeti aktivizmusával; nem ítélte-e meg rosszul a magyar törvényhozás és közvélemény fogadókésztségét az alkotmányos gondolkodásra. Mostani fenyegetettségünk ellenére nem bántam meg, hogy ezt az utat választottuk.

Őn az Alkotmánybíróság melléfogásait említette. Erre hoznék egy példát: a mesterséges megtermékenyítéssel kapcsolatban nagyon rövid határozat született, amely alig tartalmaz érveket. A döntés nem ismerte fel, hogy a vizsgált rendelet csak egyfajta módszert szabályoz, a tucatnyi más eljárás jogon kívüli terület. Emellett a testület nem tartotta aggályosnak, hogy a negyven év feletti, illetve a házasságon kívül élő nők számára kizárt a részvétel a kezelésben, holott más országokban a miénknél sokkal kifinomultabb a szabályozás.

Ezt a döntést nem a teljes ülés, hanem egy háromtagú tanács hozta, amely persze ugyanúgy az Alkotmánybíróság. Azóta már bevezettük, hogy mielőtt a háromtagú tanácsok az ügyeket megtárgyalják, az előadó bíró tervezetét minden bíró megkapja. Ha két bíró aggályosnak látja a tervezetet, javasolhatja, hogy az ügy kerüljön a teljes ülés elé. Az elnök pedig egyedül is jogosult erre. Semmi akadályát nem látom annak, hogy az „ítélt dolgon” túlmenő, új indítvány esetén a teljes ülés újra tárgyalja ezt a kérdést.

Egy másik határozatukban a szerencsétlenül fogalmazott indítvány miatt átsiklottak a pszichiátriai betegek vonatkozó jogszabályok súlyos hiányosságain. Abban az évben még nem volt bírói felülvizsgálat a kötelező gyógykezelés elrendelésénél, és nem szabályozta – ahogy ma sem szabályozza – semmiféle norma a szabadságkorlátozó kezelések eszközeit és módját. Az Alkotmánybíróság az általa fontosnak ítélt ügyekben tágan értelmezi az indítványhoz kötöttséget, hogy megválaszolhassa a fontosabb kérdéseket. A pszichiátriai betegek ügyében ez elmaradt.

Tényleg rossz indítványt kaptunk. A döntést az a nézeteltérés határozta meg, amely az indítványhoz kötöttség, illetve az indítványt csupán kiindulópontként kezelő felfogás között abban a korai időben, amikor ez az ügy futott, még különösen éles volt. Vannak „igazi” bírák közöttünk, akik korábbi hivatásuk gyakorlása során megszokták, hogy a bíró nem mond többet, mint amit az indítvány megkövetel. Ők végig elleneztek a kitekintéseket, a tankönyvszerű elvi fejtegetéseket. Ebben sok igazság van, mert könnyen jégre mehetünk, ha túlfutunk az